
LA SEMIÒTICA EN EL CAMP DE LES RECERQUES EN CIÈNCIES SOCIALS*

Eric Landowski

Considerats des de l'angle institucional, els processos de constitució de les disciplines amb vocació científica ofereixen, algunes vegades, estranyes paradoxes. En funció de la diversitat de les circumstàncies, les unes es beneficien d'una mena de reconeixement civil, oficial, implantació acadèmica, càrrecs, crèdits, etc., ben abans d'haver circumscrit el seu objecte, forjat els seus mètodes, establert la seva autonomia en relació amb les disciplines més pròximes. En un passat recent aquest va ser el cas de la ciència política, per exemple; heus aquí una disciplina que des del 1872 adquireix respectabilitat amb la creació de la cèlebre Escola lliure de las Ciències Polítiques: en aquest moment es tractava encara d'una «ciència» naixent amb prou feines, i només bastant més tard, a partir dels anys cinquanta, amb el desenvolupament de la recerca politicològica pròpiament dita, un cert nombre d'adquisicions substancials justificaran l'acte inicial de creació. D'altres, inversament, continuen gravitant en un espai universitari mal definit, molt temps després que fossin afirmades (massa modestament?) com una teoria i un mètode autònoms: la semiòtica a França il·lustra perfectament aquesta segona eventualitat.

UNA DISCIPLINA A PART

Sense pretendre res, l'obra assolida és avui considerable. Amb títols diversos, deu molt als treballs precursors de Vladimir Propp, de Claude Lévi-Strauss i de Georges Dumezil i també als dels lingüistes Louis Hjelmslev, Roman Jakobson i Emile

*Traducció del francès: Maria Vila

60 Benveniste; àmpliament tributària de les intuïcions d'un Roland Barthes —desaparegut recentment—, s'ha desenvolupat, sobretot després de 1966, sota l'impuls decisiu d'Algirdas Julien Greimas, les preposicions teòriques i metodològiques del qual forneixen actualment un quadre de referència i un llenguatge comú a un gran nombre d'investigadors repartits per tot el món¹.

Intel·lectualment parlant, hi ha de nou tots els elements d'una veritable «escola»: l'estructuralisme francès que havia trobat, sens subte, sota aquesta forma, una de les expressions més rigoroses i més fecundes; almenys això és el que sembla demostrar la seva irradiació internacional.

Institucionalment i universitàriament parlant, el panorama és contràriament força diferent: és un fet que la semiòtica, sigui quin sigui el seu grau de progrés en el pla estrictament científic, s'insereix difícilment com una disciplina dintre les estructures acadèmiques existents. Hi ha tres motius convergents. D'entrada es tracta d'un mètode que, donat l'objecte que s'assigna —l'estudi de la significació en general a través de l'evident diversitat de les seves modalitats i els seus camps d'aparició—, posa per definició en conflicte les fronteres entre els territoris establerts de l'ensenyament i la investigació; el semiòtic, tenint vocació per ocupar-se de «tot» (mitologia, dret, literatura, arts, i fins i tot les coses més frívoles —moda, cuina, etc.) no hi té conseqüentment cap lloc i encara menys dintre la geografia dels organigrames oficials. S'hi afegeix, en segon lloc, la singularitat d'una aproximació que, a cada pas, pren inversament els hàbits més arrelats: cercant, per principi, alliberar-se de la coartada referencial (que *explica* els mots per les coses, les pràctiques i els objectes significants per les condicions socio-històriques o psicològiques de la seva producció), el semiòtic pren el contrari del sentit i incorre en l'acusació de «formalisme». En fi, i aquest no és el seu menor defecte a la vista del públic, fins i tot acadèmic, usa un llenguatge del qual l'esoterisme aparent —encara que aquest tret sigui de fet compartit per qualsevol metallenguatge amb vocació científica— no pot sinó perjudicar la comunicació existent amb els seus similars (fins i tot en profunditat, ell sol per la seva univocitat, fa possible una veritable confrontació interdisciplinària).

No cal estar gaire desenganyat per comprendre que aquesta triple *provocació* sigui alguna vegada desagradablement contestada. Per exemple, pel refús pur i simple: és la forma de contestació més epidèmica. Però, és també, feliçment, de les menys frustrades i que no exclouen el diàleg. És en aquest terreny on voldríem situar-nos. Mentrestant, com que la matèria per debatre és prou àmplia, és necessari escollir; agafarem només dos o tres temes, a propòsit dels quals el retrobament entre la semiòtica i certs sectors de la recerca en ciències socials sembla particularment fructuós. D'una banda la semiòtica defensa una concepció original de la *lectura*; de l'altra proposa alguns principis de *mètode* que reclamen la

¹ En efecte, és el 1966 quan A. J. Greimas publica *Semantique structurale*, obra fundadora a la qual segueixen GREIMAS (1976a, 1976b), GREIMAS, COURTÈS (1979) i GREIMAS, LANDOWSKI (1979).

discussió; esbossa, en definitiva, una teoria de l'*acció*. Amb aquestes diferents denominacions el semiòtic s'adreça principalment als historiadors i als sociòlegs, als politicòlegs i als juristes, per als quals, en canvi, els interrogants constitueixen un estímul indispensable.

UNA NOVA LECTURA

El terme lectura, que mantenim per comoditat, ha de ser pres aquí amb una accepció molt àmplia. La «lectura» de què es tracta no és només la dels textos escrits, sinó que més generalment s'aplica als objectes significants més diversos, sigui quin sigui el seu principal suport material —lingüístic, naturalment, però també, per exemple, icònic, gestual, arquitectural, etc. Del més simple dels textos en llengua natural als més complexos conjunts urbans, allò que totes aquestes realitats tenen en comú és el fet d'aparèixer com a objectes construïts, la «llegibilitat» dels quals remet a una activitat productiva i, en definitiva, a la capacitat específicament humana d'articular la matèria (fònica, gràfica, plàstica, etc.) i convertir-la en *significant*.

Des d'aquest punt de vista, qualsevol acte de «lectura» pressuposa un acte anterior i una competència, en certa manera simètrica, d'«escriptura»: perquè alguna cosa sigui per llegir, cal que aquesta cosa hagi estat organitzada inicialment per a aquest fi. Vàlida en una primera aproximació, aquesta fórmula és, si més no, massa simplista. No cobreix més que una part de la realitat. Car allò que té sentit per a l'home no es limita al terreny de les seves produccions culturals: el món natural també és una realitat que «parla» i que l'home, en la seva recerca d'intel·ligibilitat, interroga per desxifrar-la, per «llegir-la». Aleshores cal postular l'existència d'una instància transcendent i demiúrgica, de la qual el nostre univers organitzat (biològicament, històricament, socialment, etc.) representaria l'escriptura, el missatge per desxifrar. L'actitud semiòtica permetrà evitar aquesta opció metafísica: per explicar que hi ha «sentit» no cal preveure altra cosa que la competència humana que ha de produir-lo.

Més concretament, l'emergència de la *significació* no depèn necessàriament de la instauració prèvia d'una relació de comunicació entre dos actors ontològicament distints. Sens dubte, el pensament crític, la creença religiosa i àdhuc els conceptes com els de la majoria de filosofies de la Història, tenen necessitat de recórrer a la figura d'un subjecte transcendental (Déu, la natura humana, la classe obrera, etc.) per justificar el sentit que aquestes assignen a l'aventura individual o a la Història. Igualment, encara que en un altre pla, és cert que per a una semiologia realista (G. Mounin, L. Prieto) pròxima a una teoria de la informació, cal necessàriament que tingui «intenció de comunicació» i «xifratge» per part d'un subjecte emissor —és a dir, la posta de missatges en circulació. Això permet de constituir, correlativament, la figura d'un receptor, susceptible de

62 poder accedir al sentit per «desxifratge» dels signes prèviament emesos amb la seva habilitat. A tot això es fa temptador de respondre que si la primera d'aquestes dues posicions substitueix la referència mítica per l'explicació positiva, la segona, decididament «positivista», renuncia per la seva banda a donar compte de l'essencial, és a dir, del fet que la totalitat del medi humà —i no només la sola matèria deliberadament «xifrada» per a fins de comunicació intersubjectiva o intercultural— tingui sentit per a cadascú de nosaltres, actualment o potencialment.

Tractant-se de respondre a aquest repte, la situació del semiòtic no és pas absolutament diferent, inicialment, de la dels participants directes en les funcions que ell analitza. Aquell també és, a la seva manera, un «lector». Tanmateix, quan ha de prendre per objecte «el món en ell mateix» la seva atenció es fixa sobre unes realitats ja culturalment articulades, discurs que els homes intercanvien, o representacions a través de les quals s'elaboren les seves lectures del «real». Fent això, reproduceix a un nivell més abstracte i dintre el seu propi *meta-llenguatge* el gest inicial pel qual (per repetir una fórmula sartriana) la significació «ve al món». Queda entès —és el postulat fonamental— que la significació no és donada mai per avançat; aquest gest i també aquells de la «lectura» no poden ésser altra cosa que una *construcció*.

No hi fa res que aquesta construcció sigui efectuada per l'home del carrer amb els mitjans més pròxims, és a dir, amb l'ajut de les categoritzacions inscrites en una tal llengua natural (o fornides per un sistema cultural tan particular) —o obeint certs criteris de científicitat (com per exemple quan l'historiador «reconstrueix» el clima d'una època determinada i li atribueix un sentit): en tots dos casos es tracta d'una activitat *sui generis* d'un fet semiòtic que vincula una *competència semiòtica implícita*. La tasca que el semiòtic es proposa consisteix precisament en l'elaboració d'uns models que donin consistència a aquesta competència hipotètica, i alhora que siguin capaços d'informar de les produccions manifestes —els objectes i les pràctiques— que se suposa que aquella pot generar. És la conjunció —teòrica d'una banda, pràctica i descriptiva de l'altra— d'aquests dos objectes allò que determina les orientacions metodològiques de la disciplina.

PRINCIPIS DE MÈTODE

Si mirem de caracteritzar amb un mot el mètode concret del semiòtic davant els objectes amb els quals se les heu, es podrà dir que consisteix a tractar-los com a *totalitats autosuficients*. Aquesta fórmula abrupta cobreix, en realitat, dos grans principis.

El primer, dit principi d'immanència, deriva gairebé directament de les consideracions precedents. No permet d'informar dels objectes significants si no és a partir de les regles de funcionament de la competència semiòtica, de la qual se

n'ha postulat l'existència. Malgrat que no hi hagi més que una preocupació molt elemental de coherència teòrica i metodològica, aquest principi és suficient per delimitar la disciplina en relació a la majoria d'aproximacions practicades normalment avui en l'anàlisi de les realitats simbòliques i, principalment, dels discursos. Que es tracti de la crítica literària o de la història de les idees, de la teoria de les ideologies o de l'anàlisi sociològica del discurs social, la generalitat dels mètodes en vigor davant dels quals la semiòtica fa una aportació original passen, en efecte, per relacionar dos tipus de realitats profundament heterogènies: els textos que analitza, d'una banda, i de l'altra, una sèrie no limitada de variables de tots els ordres (econòmics, psicològics, polítics, etc.) que eventualment ennobleix la denominació consagrada a partir d'aquí, de les «condicions de producció» del discurs.

Sense negar interès a les correlacions que hom pretèn així d'esbrinar, hom no pot evitar d'interrogar-se sobre allò que pressuposa el valor explicatiu que li ha estat generalment atribuït: cal admetre que les estructures simbòliques no són altra cosa que els subproductes d'estructures més «reals», que les determinarien? Aleshores, com establir una jerarquia sense recórrer a alguna versió més o menys adaptada de la vella teoria —més jdanoviana que marxista— del «reflex»? És perquè aquesta refusa precisament els *a priori* i, alhora, perquè en el pla pràctic pretèn evitar la seva pròpia dissolució en una recerca indefinida d'hipotètiques «determinacions extralingüístiques» (o extradiscursives), que la semiòtica es deu a una òptica *generativa* i no pas genètica, i, en conseqüència, també, a procediments d'anàlisi, exclouent qualsevol recurs directe als factors d'ordre referencial que puguin «condicionar» la gènesi del discurs. És des d'aquest punt de vista que el text (o, més generalment, l'objecte significant) pot ésser dit autosuficient: en tant que realitat semiòtica comporta en ell mateix, i fins a cert punt ofereix per a llegir, les regles immanents al seu propi engendrament.

Resten llavors per concretar aquestes idees generals per a l'establiment de procediments de caràcter operatori: aquí intervé el segon principi implícitament evocat més amunt. Oferint en ell mateix totes les propietats que el constitueixen, al seu nivell, com un objecte de coneixement possible; tot objecte semiòtic —qualsevol discurs, per exemple— ha de ser al mateix temps considerat com un «tot significatiu». L'experiència més comuna ho certifica: quan nosaltres diem que comprenem el sentit d'una obra literària, d'un quadre o d'una allocució política —o simplement, el comportament d'altri— no ens referim a tal o tal element particular d'aquest comportament, d'aquesta obra, o d'aquest discurs, sinó a la percepció d'una totalitat que «fa sentit». Aquesta totalitat que es produeix, per dir-ho així, d'un cop, podem, sens dubte, analitzar-la de seguida: la primera intuïció no és pas menys global. Aquestes consideracions no cerquen —com es podria creure— la finalitat d'aportar un fonament psicològic als assumptes de la semiòtica, sinó que s'inscriuen en la línia recta de la lingüística estructural. Hom recorda la metàfora de la nebulosa utilitzada per Saussure per ca-

racteritzar l'estatut de la significació, anteriorment a la seva articulació en sistemes d'unitat discretes; és en el mateix esperit, que nosaltres concebem tota manipulació dels objectes semiòtics (que tracta de la seva producció o de la seva «lectura») com l'actualització progressiva d'una estructura virtual, com l'anar i venir d'una «massa amorfa» on el sentit només és encara virtual, i com una pluralitat de nivells on la significació pròpiament dita s'actualitza per articulacions successives.

Això no passa, evidentment, sense relació amb la tria de procediments d'anàlisi precisos. Sense entrar en detalls, direm que d'entrada en deriva una gran desconfiança enfront de tots els procediments de caràcter atomista i en particular (quan concerneixen l'anàlisi dels discursos) enfront d'aquells que es concentren en la localització, la classificació i la comptabilització dels *mots* agafats com a tals. Sota aquest concepte, malgrat les sofisticades tècniques estadístiques de la lexicometria de «l'anàlisi automàtica del discurs» i d'altres branques connexes, no hem de sorprendre'ns de la trivialitat dels seus resultats habituals: la semiàntica no és un assumpte de vocabulari, sinó de relacions, de les quals ni el lexema, ni tampoc la frase, no són essencialment, en tant que unitats aïllades, uns llocs adequats de localització. Hi cal, de fet, el discurs pres en la seva totalitat.

Els procediments que proposa en conseqüència la semiòtica són exactament inversos als mètodes d'inspiració lexicomètrica. El sentit, agafat d'entrada com una totalitat no analitzada, tracta d'alliberar les *estructures de mediació* que penetren, al final del trajecte, retrobar i justificar les articulacions superficials —i, eventualment i en darrera instància, les unitats lexicals— de la seva manifestació. Dos tipus de dispositius heurístics són previstos per a aquest efecte. El primer, que deriva del postulat generador, reposa sobre la distinció entre diversos nivells d'aprofundiment i consisteix en una sèrie de models jeràrquicament ordenats, que permeten sobreposar, les unes a les altres, moltes lectures, mútuament complementàries, del mateix objecte: un model lògic-semàntic (conegut sota el nom de «quadrat semiòtic») en allò que concerneix el nivell profund; un model de nivell intermedi, fundat essencialment sota les regularitats sintàctiques de la gramàtica narrativa (hi tornarem d'aquí un moment; en fi, diferents esquemes —actualment els menys elaborats— que intenten de sistematitzar els procediments últims de la «posta en discurs» de les estructures anteriors. Ultra aquesta organització vertical, la pràctica analítica reclama, necessàriament també, diversos principis d'articulació «horitzontal» tenint en compte l'exposició espàcio-temporal dels objectes significants i la necessitat d'efectuar-ne una retallada, prèvia a qualsevol esforç de reconstrucció. La relativa tecnicitat dels criteris de reconeixement que posa en joc aquesta segmentació explicarà, no obstant, que ens abstinguem d'inventariar-los aquí.

Per romandre en el pla de les generalitzacions voldríem, abans de concloure, tornar breument sobre un dels tres nivells als quals acabo de fer al·lusió, precisament el de la gramàtica narrativa. És possiblement aquí on rau allò que la semiòtica aporta de més original, no només per a l'anàlisi dels discursos, sinó també, sens dubte, i això és el que més ens interessa, de cara a la formalització de les pràctiques individuals o col·lectives que implica qualsevol anàlisi del fet «social».

Sigui quina sigui la varietat dels principis de pertinença acceptats per diferents aproximacions als fets socials —de la història a la psicologia social o a l'estudi de les relacions internacionals, per exemple— hom pot, sistemàticament, constatar l'existència d'un vocabulari mínim que li serveix d'instrument comú per a tractar, justament, les pràctiques de l'home en societat. «Esdeveniment», «actor», «objectiu», etc. Heus aquí, entre d'altres, alguns d'aquests termes que es troben, més o menys uniformement, d'un cap a l'altre del «discurs sociològic» (en el seu sentit ampli). Es tracta, que quedi clar, de conceptes organitzadors i hom creurà, des d'aquest punt de vista, trobar-se en presència d'un veritable *metallenguatge* comú al conjunt de disciplines considerades. Tots aquests conceptes ens retornen implícitament a una *teoria de l'acció* que malauradament no existeix —almenys sota una forma explícita i unificada— (d'aquí, accessòriament, totes les ambigüitats del «diàleg interdisciplinari»). Per ella sola la semiòtica no té pas la pretensió d'omplir d'un cop aquesta llacuna. La seva preocupació és l'elaboració, per a les seves pròpies finalitats —és a dir, essencialment per a l'anàlisi de les narracions—, d'un *metallenguatge* i uns models gramaticals que, per la seva coherència, per la relativa simplicitat, tinguin com a mínim valor de proposició per als especialistes d'altres disciplines.

Perquè aquestes proposicions siguin admissibles caldrà encara —objectaran els esperits realistes— que els semiòtics s'ocupin d'ells mateixos, de la realitat de les accions o les «pràctiques socials», cosa que, en cert sentit, no fa al cas. De fet la semiòtica, que pretén igualment allunyar-se del mentalisme i del behaviorisme, no cerca, per exemple, ni captar directament la «vivència» dels actors socials ni els comportaments que es produïrien en el «primer grau». En resum, si després de molts d'altres la semiòtica intenta situar una teoria de «l'acció» és d'entrada i essencialment una teoria de l'acció narrada, o el que és el mateix, de la praxi observada o projectada, però en qualsevol cas *construïda* per algun subjecte enunciator sòcio-semiòticament competent. Una restricció com aquesta no té —als nostres ulls— com a objectiu invalidar l'esmentada teoria ni disminuir-ne el contingut; en realitat el mateix tipus de desajust s'imposa d'altra banda, de bon grat o de mal grat, a tota empresa que miri de captar la realitat en la seva, diguem-ne, immediatesa. No només perquè en qualsevol observació l'accés a la realitat es troba de cop mediatitzat per l'opció d'un principi de pertinença (o de lectura) que condiciona àdhuc la possibilitat d'observar, sinó també perquè, des

66 que es tracta més concretament d'explicar fets d'ordre sòcio-cultural, les mateixes condicions de l'observació es troben canviades. No havent-hi cap constància d'aquests fets, en tant que realitats per descriure, independentment de la significació que els és inherent, són en certa manera l'*objecte* d'anàlisi i no només el *subjecte* analitzador, el qual subjecte imposa la mediació del sentit i exclou de cop la possibilitat (i, en qualsevol cas, l'interès) d'una observació que volent ésser totalment realista pretendria «descriure sense comprendre».

La teoria de la narrativitat és precisament un model d'una gran generalitat que estableix les condicions de la *intel·ligibilitat*, no només del *discurs* en les llengües naturals, sinó també, per extrapolació, d'aquests «discursos no verbals» que representen les pràctiques humanes (o socials) que s'exerceixen en el marc del món natural.

Unificats sota la categoria de *processos semiòtics*, «discursos» i «pràctiques», l'estudi dels processos, a la vegada verbals i no verbals, que són, per exemple, el desenvolupament d'una hora de classe (J. Fontanille, P. Fabri) o d'una sessió de teràpia psicomotriu (I. Darrault), o encara la realització de certs recorreguts orientats a través de la ciutat (A. Renier) o el teatre (E. Poppe) permeten de verificar el caràcter molt productiu fins i tot fora del seu camp inicial de constitució, és a dir de la narració *stricto sensu* de nocions com aquelles de programa narratiu, de modalització dels actants, de confrontació intersubjectiva (d'ordre polèmic o contractual sobre la dimensió pragmàtica o cognitiva), etc.²

Més que una teoria de la pràctica (amb allò que comporta en última instància de pressupòsits positivistes) és una semiòtica de l'acció i correlativament de la manipulació o de la sanció que es veu esbossar-se. Als sociòlegs toca respondre si això els pot ser útil.

² Es trobaran principalment en els *Documents de recherche* del Groupe de Recherches Sémiolinguistiques (CNRS-EHESS) i també *Bulletin* trimestral nombrosos exemples d'anàlisis concretes en diversos camps.